

Lesbrief

De valkerrij

Lesbrief

De valkerij

Misschien heb je in Nederland of op vakantie in het buitenland wel eens een roofvogelshow gezien. Dan heb je waarschijnlijk vol bewondering gekeken naar die grote vogels met hun machtige vleugels en scherpe klauwen en snavels.

Vroeger vonden de mensen dat ook al mooi. Jagen met roofvogels werd als een teken van rijkdom en macht beschouwd. Daarom hadden veel koningen, de adel en andere rijke mensen vaak een valkenier in dienst. Het jagen met roofvogels noemt men valkerij, ook al wordt er niet alleen met valken gejaagd.

De valkerij bestaat al heel lang. Wist je, dat Nederland vroeger heel belangrijk was voor de valkerij?

Valkeniers uit Nederland reisden heel Europa door om hun getrainde vogels aan de adellijke hoven af te leveren.

Demonstratie en jagen

Deze lesbrief gaat over valkerij, dat is het jagen met getrainde roofvogels. We willen graag meteen een misverstand uit de wereld helpen: de roofvogelshows, waar we het in het begin over hadden, zijn geen valkerij. Bij die shows wordt namelijk niet gejaagd zoals de vogels dat in het wild doen, men laat alleen maar zien hoe de vogels vliegen.

Weetje:

Valkerij is het trainen van roofvogels, zodat ze op een natuurlijke wijze jagen en hun prooi afstaan aan de valkenier.

Valkerij is dus iets anders dan de vogel rondjes boven de hoofden van het publiek laten vliegen of een stukje vlees laten pakken dat een mens opgooit. Dat neemt niet weg, dat het een mooi gezicht is om zo'n grote, sterke vogel met een hoge snelheid te zien vliegen en manoeuvreren met een vlugge beweging van zijn vleugels.

Het vliegen in roofvogelshows wordt ook wel demonstratievliegen genoemd en het jagen met roofvogels dus valkerij. De mensen die aan valkerij doen, heten valkeniers, ook als ze met andere vogels dan valken vliegen.

Vraag:

1. Wat is het belangrijkste verschil tussen demonstratievliegen en valkerij?

2 De jachtvogels

In Nederland mag je de valkerij beoefenen met twee soorten roofvogels, die hier ook van nature voorkomen: de slechtvalk en de havik. In andere landen zijn er andere roofvogels waarmee gejaagd wordt. Hier bespreken we alleen de vogels die in Nederland voor de valkerij gebruikt mogen worden. Er zijn veel soorten valken, maar de valk die meestal gebruikt wordt, is de slechtvalk.

De slechtvalk is ongeveer 40 cm groot, van kop tot staart. Het vrouwtje is groter en zwaarder dan het mannetje. De rug en de vleugels van de slechtvalk zijn donkergrijs van kleur en de voorkant is crèmekleurig met donkere vlekjes. Verder heeft hij een donkere kop en lichte wangen.

Slechtvalken hebben donkere ogen. Hij heeft lange vleugels en een korte staart.

De havik is groter dan de slechtvalk, tussen de 50 en 60 cm. Ook bij deze vogel is het vrouwtje groter en zwaarder dan het mannetje, wel bijna tweemaal. De havik heeft korte, brede vleugels en een lange staart. De vogel is aan de bovenkant grijzig, aan de onderkant licht van kleur met donkere, horizontale strepen. Haviken hebben opvallende gele ogen. Jonge slechtvalken en haviken zijn bruiner van kleur.

Weetje:

Omdat de vrouwtjesvogels over het algemeen groter zijn, zijn ze sterker en kunnen ze op grotere prooien jagen. Dat is de reden dat veel valkeniers een vrouwelijke vogel hebben.

Vragen:

1. Ken je andere roofvogels dan de slechtvalk en de havik, die in Nederland voorkomen?
2. Maak tekeningen van een slechtvalk en een havik. Laat de meest opvallende kenmerken duidelijk zien, zodat iemand anders zonder de namen erbij toch kan zeggen welke vogels het zijn.

3 Soorten jacht

De slechtvalk en de havik zijn heel verschillend. Niet alleen zien ze er anders uit, ze jagen ook anders. De valk is een snelle vlieger, die vliegt sneller dan een raceauto als hij zich uit de lucht op zijn prooi stort. De slechtvalk jaagt in open gebieden zoals heidevelden en weilanden. Hij jaagt vrijwel alleen op vliegende prooien.

Je kunt je voorstellen, dat een slechtvalk heel hoog in de lucht vliegt, terwijl hij met zijn scherpe ogen de omgeving onder zich afspeurt naar een geschikte prooi. Als hij er een ziet, duikt hij erop af en bereikt hij dus die enorme snelheid. Voordat de prooi door heeft wat hem overkomt, is hij al gepakt. Jagen op deze manier heet: de hoge vlucht.

Een havik vliegt heel anders, dat kan je al zien aan zijn kortere vleugels en lange

staart. De havik vliegt lager en jaagt in bosrijk gebied. De havik is heel wendbaar en verrast zijn prooi vanuit de bomen of struiken, hij kan erg goed tussen bomen door manoeuvreren. Als een valkenier met een havik jaagt, doet hij dat vaak met een hondje of fret. Die jagen de prooi uit zijn schuilplaats, waarna de havik hem achtervolgt. Jagen op deze manier heet: de lage vlucht.

Trouwens, de roofvogels kiezen meestal oude of zieke dieren als prooi. Gezonde dieren zijn vaak te snel of te sterk. Het lukt de roofvogel lang niet altijd om een prooi te vangen, ook niet in de natuur.

Weetje:
Een slechtvalk kan in duikvlucht meer dan 300 km per uur halen.

Vragen:

1. Noem de twee soorten jacht en verklaar waarom ze zo heten. Kijk of je filmpjes kunt vinden over deze jachtmethodes.
2. Kan je uitrekenen hoe snel een valk beneden is, als hij van 200 meter hoogte met 300 km per uur naar beneden duikt?

4

Geschiedenis

De valkerij bestaat al heel lang. Er zijn afbeeldingen uit het oude China en Perzië van mensen met een roofvogel op de arm. Dan weet je, dat er al minstens een paar duizend jaar afgerichte roofvogels bestaan.

Niemand weet precies wie er het eerste begon met het africhten van roofvogels voor de jacht. Waarschijnlijk is dat in de uitgestrekte steppen van Centraal-Azië gebeurd, daar jagen ze nu nog steeds zo.

Roofvogels vliegen zo hoog in de lucht, dat de prooidieren ze vaak te laat opmerken. Dan is de vogel al bezig met zijn duizelingwekkende vlucht naar beneden en pakt hij binnen enkele seconden trefzeker zijn prooi. De mensen die daar woonden, moeten dat

gezien hebben. Ze dachten dan vast een beetje jaloers: 'Als we toch ook zo konden jagen!' En dat is gelukt, door de roofvogels met veel geduld te trainen. Vanuit Centraal-Azië heeft de sport zich verspreid over de rest van de wereld. Overal wordt de valkerij beoefend, van Amerika tot Japan en van Saoedi-Arabië tot Zweden.

Vragen:

1. Waarom kun je in de steppen beter vanuit de lucht jagen dan vanaf de grond?
2. Waar lag Perzië? Hoe heet dat gebied nu? Teken een kaart met Centraal-Azië, Perzië en Nederland.

Weetje:

De steppen van Centraal-Azië zijn zo kaal, dat jagen op de grond bijna onmogelijk is. Het wild ziet je al van ver aankomen.

5

Valkerij in Nederland

Hoe komt het nu, dat Nederland zo belangrijk is geworden voor de valkerij?

In het zuiden van Nederland, in Noord-Brabant, waren vroeger veel uitgestrekte heidevelden. Daar woonden arme boeren, die zich maar amper in leven konden houden met de opbrengst van hun boerderij. Ze ontdekten dat in het najaar veel jonge slechtvalken over de heidevelden vlogen, ze woonden in de trekroute van deze roofvogels. De boeren bedachten een manier om deze vogels levend te vangen. In de winter richtten ze de slechtvalken af en in het voorjaar gingen ze dan op reis naar een adellijk hof om de vogel af te leveren. Met zichzelf erbij als valkenier, want de slechtvalk en valkenier kenden elkaar heel goed. Zo werd de arme boer een valkenier. De andere boeren zagen dat de valkenier succes had en een

goede boterham verdiende, dus gingen er steeds meer boeren op de heidevelden slechtvalken vangen en trainen.

Veel boeren in die streek, vooral rondom Valkenswaard, werden valkenier. Toen later de valkeniers rijker werden en meer invloed kregen, hebben ze de naam van het dorp laten veranderen in Valkenswaard.

Vragen:

1. Wat is een trekroute? Kennen andere vogels dan roofvogels dit gedrag ook?
2. Zoek de trekroute van de slechtvalk op en teken hem na over de kaart van Nederland.

Weetje:

Valkenswaard heette vroeger Verckenswaard, omdat er een belangrijke varkensmarkt was.

6

Het vangen van de vogels

Hoe vingen de valkeniers hun vogels? Daar hadden ze een ingewikkelde methode voor bedacht. Met een net, klapeksters, levende vogels en namaakvogels, in de grond zakkende palen en een schuilhut, die ze 'tobbe' noemden. Terwijl de valkenier in de schuilhut (1) zat, gebruikte hij klapeksters (2) om hem te waarschuwen dat er een roofvogel aan kwam vliegen.

Vervolgens lokte de valkenier de slechtvalk met de levende en namaakvogels (3) naar een goed verstopt net (4), dat hij dicht liet klappen zodra de roofvogel op de goede plek zat (5). De valkenier zat vaak uren te wachten in een schuilhut. In het Valkerijmuseum in Valkenswaard kun je een grote maquette van een vangplaats of legge bekijken.

Nadat de jonge slechtvalk was gevangen, deed de valkenier hem een huid op zijn kop. Een huid is een kapje dat precies over zijn kop past, maar de snavel openlaat, zodat de vogel wel kan eten.

De valkeniers maakten de huiven zelf van stukjes leer. Ze maakten ook handschoenen van leer, zodat hun hand beschermd was tegen de scherpe nagels van de vogel. Verder hadden de vogels leren riempjes om hun poten, waarmee ze vastgezet werden aan een zitstok in hun hok. De valkeniers maakten al deze dingen zelf, de zogenaamde 'fournituren'.

Weetje:

De huid zit over zijn ogen, zodat hij niets kan zien. Zo wordt de vogel rustig.

Vragen:

1. Ken je de uitdrukking: zitten tobben? Wat wordt daarmee bedoeld?
2. Zoek op welke levende vogels gebruikt werden in een legge.

Weetje:

Klapeksters zijn bang voor roofvogels en maken geluid als ze er één zien. Zo verklappen ze dat er een roofvogel aan komt vliegen.

7

Het africhten van de vogels

De jonge roofvogels werden gedurende de winter getraind. Eerst moesten ze 'tam' gemaakt worden, dus aan mensen gewend raken. Roofvogels hebben een heel sterk gehoor en worden onrustig van veel geluiden om zich heen.

Om ze daaraan te laten wennen, lieten de valkeniers de vogels in huis op een valkenrek, een 'rekke', zitten met de huid over de kop. Langzamerhand raakte de vogel dan gewend aan vreemde geluiden en aan de valkenier, die hem te eten gaf.

Als het tam maken gelukt was, ging de valkenier met de vogel naar buiten, deed de huid af en trainde hem met de 'loer'.

Weetje:

De loer is een namaakprooi die gemaakt is van stukken leer, met aan de buitenkant de veren of vacht van de prooi waar hij op moet leren jagen.

De loer zat vast aan een lang koord, dat de valkenier ronddraaide boven zijn hoofd. De valk moest de loer pakken, waar een stukje vlees op vastgemaakt was. De vogel kreeg dit vlees als beloning. Zo leerde hij terug te komen naar de valkenier en hem te vertrouwen. Als dat goed ging, was het tijd om de vogel in het echt te laten jagen. Dit proces vergde veel geduld en doorzettingsvermogen van de valkenier. Na maanden trainen was de vogel klaar om te gebruiken voor de valkerij.

Vragen:

1. Waarom hebben afgerichte vogels een huid over de kop? Zoek op hoe de sluiting van de huid in elkaar zat.
2. Wat is een loer en waarvoor dient die? Maak zelf een loer van stof voor een bepaalde prooi. Denk ook aan het lange koord om hem mee rond te zwaaien en probeer hem zelf uit.

8

De Europese hoven

De Nederlandse valkeniers hadden hun 'klanten' in bijna elk land in Europa. Vooral de grote hoven met veel pracht en praal hadden veel valken en valkeniers. Zo had koning François I van Frankrijk in de zestiende eeuw wel vijftig valkeniers in dienst, die met helpers moesten zorgen voor 300 roofvogels. Als de koning dan op jacht ging, gaven de valkeniers hem een valk op zijn handschoen. Zo reed de koning te paard rond met de roofvogel, met de valkenier vlak achter hem aan. Als er een geschikte prooi in de buurt was deed de koning de huid van de kop van de roofvogel af en wierp hem in de lucht. De vogel ving een prooi en de valkeniers en hun helpers renden er naartoe om de prooi te pakken en de roofvogel te belonen met een stukje vlees.

Er waren overal in Europa van zulke hoven. In Oostenrijk, Frankrijk en vooral in Duitsland. De roofvogels verleenden de adel, vorsten en rijke geestelijken aanzien. Ze betaalden de valkeniers veel geld voor hun vogels en hun diensten. Elk vorstendommetje dat erbij wilde horen, had wel een valkenier in dienst.

Eerst ving de Nederlandse valkeniers de witte geervalken zelf, in IJsland en het noorden van Scandinavië. Maar toen de koning van Denemarken, van wie de meeste van die gebieden waren, daarachter kwam, verbood hij dat en liet hij ze vangen door zijn eigen valkeniers. Hij gaf de vogels weg aan de andere Europese koningen als dure cadeaus. Ze waren hem daarvoor erg dankbaar en dat was precies wat hij wilde. De rest van de bijzondere vogels verkocht hij voor veel geld aan valkeniers. Hier waren de Valkenswaardse valkeniers de spil in.

Weetje:

Sommige vogels waren moeilijk te vangen en zeldzaam, zoals de witte geervalken uit het hoge noorden.

Vragen:

1. Zoek op hoe de valkeniers de valken vervoerden tijdens hun reizen door Europa. Bedenk andere manieren om valken te voet te vervoeren zodat ze veilig zitten.
2. Wat deed de koning tijdens een jacht en wat deed de valkenier?

9

De neergang

Een tijd lang ging het heel goed met de valkeniers. Zij verdienden veel geld en stuurden dat naar hun familie in Nederland. De valkeniers waren 's winters vaak thuis en kregen dan belangrijke baantjes in het gemeentebestuur of bij de kerk. Maar helaas voor hen bleef het niet goed gaan. Aan het einde van de achttiende eeuw waren er veel mensen die het er niet mee eens waren dat de koningen hun geld uitgaven aan al die pracht en praal. Ze wilden dat dat geld aan de arme mensen besteed werd. Er kwamen revoluties en de adel werd armer. Dat betekende dat er minder werk was voor de valkeniers. Ook kwamen er andere manieren van jagen, met een geweer bijvoorbeeld. Meer mensen konden nu zelf hun prooien schieten in plaats van dat door de vogels te laten doen. Ook daardoor verloren de valkeniers hun werk.

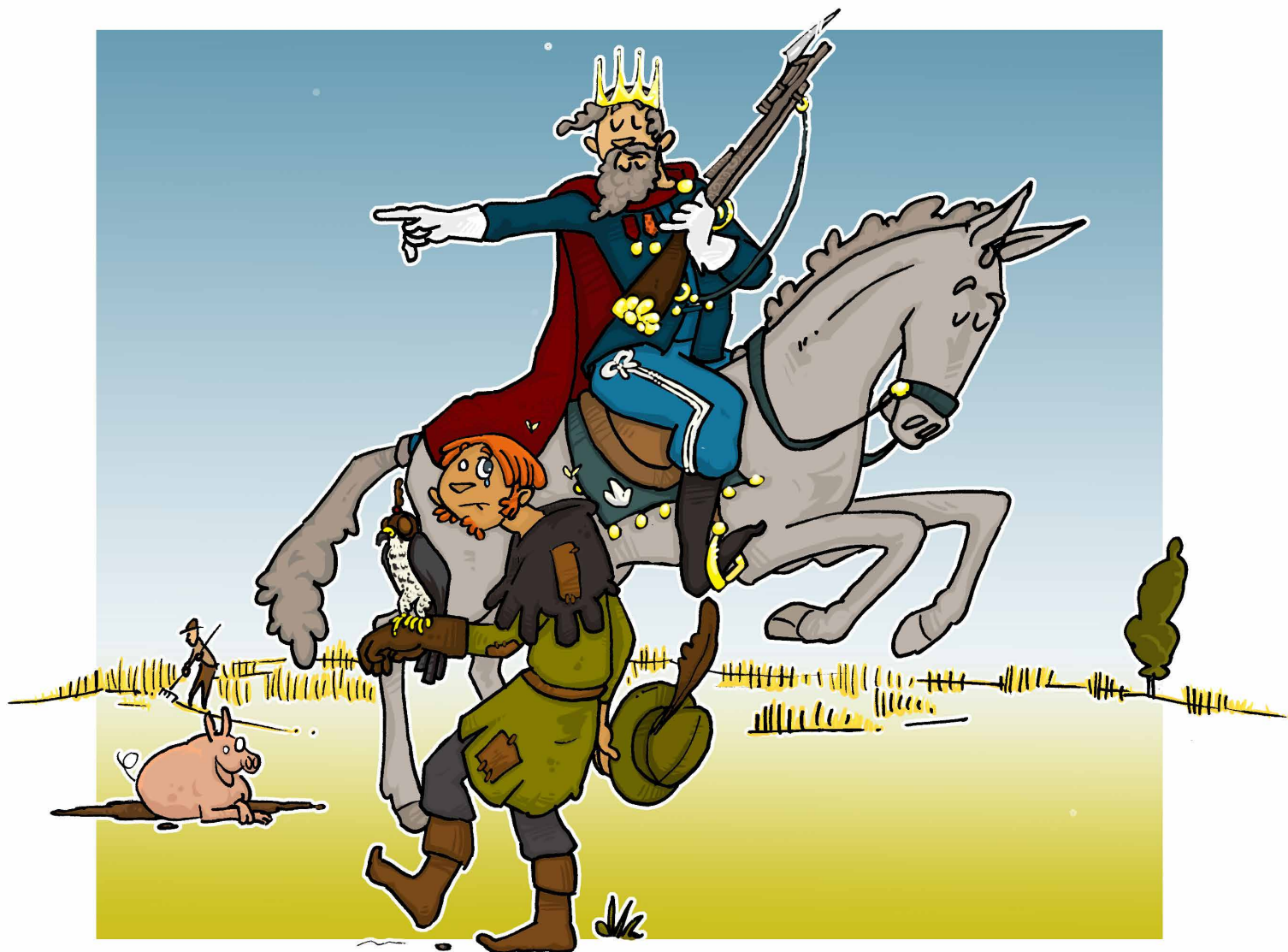
Tenslotte veranderde het landschap op veel plaatsen. In plaats van uitgestrekte gebieden met veel bos

en heide, gingen mensen het land ontginnen en gebruiken als landbouwgrond. Dat moest wel, omdat de bevolking toenam en er meer voedsel nodig was. Dat betekende minder ruimte om te jagen met roofvogels.

Door al deze oorzaken was er minder behoefte aan valken en valkeniers. Velen van hen pakten hun oude beroep weer op of gingen iets anders doen. Er bleven steeds minder valkeniers over die van hun werk konden leven.

Vragen:

1. Hoe kwam het, dat er minder werk voor de valkeniers was?
2. Waarom was er meer voedsel nodig vanaf de achttiende eeuw?
3. Waarom gebruikten mensen liever een geweer dan een vogel voor de jacht?

10 Veranderingen

In de negentiende eeuw leek de valkerij nog een keer op te leven in Nederland. Er werd een valkerijvereniging opgericht, waar koning Willem II beschermheer van werd en zijn zoon, prins Alexander, de voorzitter. Men jaagde op reigers op het koninklijke landgoed Het Loo bij Apeldoorn. Maar deze vereniging heeft niet lang bestaan en toen in 1935 de laatste valkenier stierf, leek de valkerij met hem te verdwijnen.

Dat is niet gebeurd, er is in 1938 een valkeniersvereniging opgericht en later zijn er nog meer bijgekomen. Sindsdien bestaat de valkerij weer, al wordt er nu wel op een andere manier gejaagd dan vroeger.

Verder moeten er andere plekken gevonden worden om te vliegen, omdat er steeds minder natuur is. Valkeniers laten hun vogels tegenwoordig

bijvoorbeeld op vliegvelden vliegen, waar de vogel kraaien, ganzen en meeuwen verjaagt, zodat de vliegtuigen veilig kunnen opstijgen en landen. Op deze manier vang je twee vliegen in een klap: de valkenier heeft een terrein waar hij met zijn vogel kan vliegen en de overlast gevende dieren worden op een natuurvriendelijke manier verdreven.

Ook is er een officiële opleiding voor valkeniers, omdat de oude manier van leren van vader op zoon niet meer voorkomt. Iedereen die valkenier wil worden, moet geslaagd zijn voor deze opleiding. Er zitten theoretische onderdelen in en vooral veel praktijk.

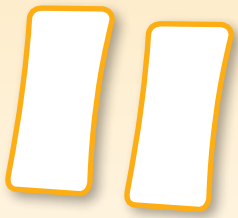
Vragen:

1. Kun je nog meer manieren bedenken waarvoor de valkenier zijn roofvogel kan laten vliegen en tegelijk een goed doel dient?
2. Bedenk een paar dingen die iemand zou moeten leren op een valkeniersopleiding en leg uit waarom.

Weetje:

De roofvogels mogen niet meer in het wild gevangen worden, dus worden ze nu gefokt.

Restanten in Nederland

Overal in Nederland kun je nog resten vinden van de valkerij. Allereerst natuurlijk in Valkenswaard, dat bekend geworden is dankzij de valkeniers. Daar staat het Valkerijmuseum, waar je veel kunt zien en leren over de valkerij. Verder had het Muiderslot, niet ver van Amsterdam, veel te maken met valkerij. Op dat kasteel heeft graaf Floris V gewoond, die veel jaagde met valken en sperwers. Een sperwer lijkt op een havik, maar is veel kleiner. Naast koning Willem II en zijn zoon prins Alexander (languit: Willem Alexander Frederik Constantijn Nicolaas Michiel) zijn er in Nederland meer leden van het koninklijk huis en de adel geweest, die aan de valkerij deden.

Zo kennen we afbeeldingen van Jacoba van Beieren, de gravin van Holland en Zeeland, die erg van de valkerij hield. Ook koning Willem I is vaak afgebeeld tijdens de valkenjacht.

In Zuid-Limburg ligt het plaatsje Valkenburg en bij Nijmegen is nog de ruïne van een kasteel van keizer Karel de Grote, dat het Valkhof heet. Misschien is er bij jou in de buurt ook nog wel een gebouw of straat met een naam die herinnert aan de valkerij!

Tenslotte zijn er drie valkerijverenigingen in Nederland. Tegenwoordig zijn het niet meer de koningen en de adel die valkeniers inhuren om hun roofvogels te trainen, maar zijn het de valkeniers zelf die het leuk vinden om zo'n mooie vogel te trainen en ermee te jagen.

Vragen:

1. Ken je straat- of plaatsnamen met 'valk' in de naam? Zo nee, kijk dan eens op de plattegrond van je woonplaats of in een atlas.
2. Zoek op wanneer Floris V, koning Willem II, prins Alexander, Karel de Grote en Jacoba van Beieren leefden en zet ze in een tijdbalk.
3. Heb je wel eens een schilderij gezien van een edelman of koning op valkenjacht? Je kunt het ook op internet opzoeken.

Weetje:

In de buurt van het Valkerijmuseum in Valkenswaard is op de heide af en toe een legge te zien, een vangplaats van slechtvalken.

Woordenlijst bij valkerij

Cagie: horizontaal, vierkant rek dat met draagbanden over de schouders van een valkenier gedragen werd. Op het rek zaten gehuifde valken vast. Op deze manier reisden de valkeniers te voet naar de Europese hoven en konden de vogels veilig vervoerd worden.

Furnituren: in dit geval zijn furnituren zaken die bij de valkerij gebruikt worden zoals riempjes en de huif.

Hoge vlucht: manier van jagen van roofvogels zoals de slechtvalk. Deze vogels duiken van grote hoogte naar beneden op de prooi.

Huif: kapje voor over de kop van een roofvogel, dat de ogen bedekt, zodat de vogel rustig blijft.

Klapekster: vogel die gebruikt werd bij het vangen van roofvogels. Hij maakt geluid als er een roofvogel aan komt vliegen.

Lage vlucht: manier van jagen van roofvogels zoals sperwers en haviken.

Legge: vangplaats waar vroeger roofvogels gevangen werden

Loer: namaakprooi waarmee de roofvogel leert om op een bepaalde prooi te jagen. Het bestaat uit een opgevuld stuk leer met de vacht of veren van de prooi zoals een kraai of duif.

Rekke: rek waar de valk op zit in huis of in zijn hok. Ook wel valkenrek genoemd.

Tobhut: schuilhut waar de valkenier in zat te wachten tot er een roofvogel aankwam om te vangen.

Valkerij: het voor de jacht trainen van en jagen met roofvogels, in Nederland alleen met slechtvalken en haviken.

Colofon

Tekst en coördinatie: EM-zovoort
Eindredactie: Stichting Valkerij Cultuur Fonds
Illustraties: Littlestarman Productions
Vormgeving: Via Bertha

